

УДК 741.7:7.072.2Спа

Зінаїда Косицька
(Київ)

ХАТНІ ПАПЕРОВІ ОЗДОБИ В МАТЕРІАЛАХ ЄВГЕНІЇ СПАСЬКОЇ

У статті розглянуто матеріали Євгенії Спаської, зокрема її щоденникові записи, де йдеться про хатні паперові оздобы (рушники, квіти), що побутували в 1920-х роках на Чернігівщині (Ніжин і ближні села). Наведено приклади подібних оздоб, поширених в інших регіонах України: на Катеринославщині, Черкащині, Поділлі.

Ключові слова: Євгенія Спаська, паперові квіти, паперові рушники, народні майстри, хатній декор, народна творчість.

В статье рассмотрены материалы Евгении Спасской, в частности ее дневниковые записи, в которых есть упоминания о бумажных украшениях сельских жилищ (декоративные полотенца, цветы), бытовавших в 1920-е годы на Черниговщине (Нежин и ближние села). Наведены примеры подобных украшений, распространенных в других регионах Украины: на Екатеринославщине, Черкащине, Подолии.

Ключевые слова: Евгения Спасская, бумажные цветы, бумажные декоративные полотенца, народные мастера, декор сельского жилища, народное творчество.

The article considers the Yevheniya Spaska mentions, in her diary records, of house paper adornments (towels, flowers), which occurred in the 1920s in Chernihivshchyna, particularly in Nizhyn and some adjacent villages. It also gives the examples of such ornaments spread in other Ukrainian regions, e. g., Katerynoslavshchyna, Cherkashchyna, and Podillia.

Keywords: Yevheniya Spaska, paper flowers, paper towels, people's masters, house décor, folk art.

Хатні паперові оздобы як вид народного мистецтва в Україні побутують від середини ХІХ ст. [11, с. 11], ними селяни прикрашали на свята власні оселі. До кінця ХІХ ст. цей декор набуває поширення у багатьох регіонах, зокрема на Слобожанщині, Поділлі, Покутті, про що знаходимо інформацію в етнографічному збірнику «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии» [4, с. 552] і в каталозі Крайової виставки у Львові [14, с. 12]. На початку ХХ ст. у працях науковців з'являються згадки про «искусственные цветы из бумаги» Катеринославщини (нині – Дніпропетровська обл.) [1, с. 26]. У цьому регіоні їх називали також «квитками из цветной бумаги» [5, с. 392].

У записах Євгенії Спаської «Подорожі по Чернігівщині; уривки з щоденників рр. 1921–1926, головним чином про гончарство чернігівське» [10, с. 337–373] знаходимо важливу інформацію про побутування в регіоні, зокрема в Ніжині і ближніх селах, паперових рушників, виконаних у техніці малювання за традиційними схемами, з ажурними елементами по нижньому краю, вирізаними на зразок мережива.

Подібні хатні оздобы з паперу в різні часи побутували в багатьох регіонах України, зокрема на Катеринославщині, Київщині, Чернігівщині, Вінниччині, Кам'янецьчині [9, с. 251]. Про продаж цих декоративних виробів у перші десятиліття ХХ ст. згадує українська народна художниця із с. Петриківка (Дніпропетровської обл.) Надія Аврамівна Білокінь, яка з 1907 року, коли їй виповнилося 14 років, виготовляла на продаж, крім мальовок, рушники з цигаркового паперу. Їх по краю традиційно оздоблювали різноманітними прорізами [12, с. 8, табл. 4]. Характерні для мальованих рушників прорізнi елементи, на зразок ромбічних мотивів, розташованих горизонтальним рядом на вузьких краях, бачимо також на паперових рушниках народних майстрів с. Скопці Переяславського повіту¹ (нині – с. Веселинівка Баришівського р-ну Київської обл.). Можна зі значною вірогідністю стверджувати, що традиція створення таких оздоб у різних осередках побутувала не лише на початку ХХ ст., але й наприкінці ХІХ ст.

Про паперові рушники саме Чернігівщини в 1920-х роках Є. Спаська пише:

«На превеликий жаль не встигла захвати-ти торгівлі зовсім новим на Ніженському базарі товаром – папіровими рушниками. У п'ятницю їх було вже мало, напевно майстри не розраховували спросу, мало заготовили їх, бо, кажуть, що на Вербний було їх багато і продавали їх по 15 коп. шт., а тепер я ледве вторгувала собі за 35 коп. та замовила знайомій дівчинці ще декілька по 20 коп.». Авторка подає також їхню характеристику: «До цих дешевих, дегенеративних, коли їх порівнювати зі справжніми рушниками, прикрас все ж цікаво придивитися, бо коли прийшов час, що за браком матеріалу й часу, за зміною моди заснула частина виробництва (писанок, наприклад, вже не пишуть, а просто красять, килимов не тчуть, а малюють просто на стінці, печі прикрашають теж не кахлями, а малюнками, рушники теж не тчуть і не шують, а малюють на папіросному папері), виробництв, у яких виявлялася творчість українських жінок, то творча струя пішла в це русло дешевого малярства: на білому папері, квачиком з клоччя, аніліновими фарбами, мале дівча виписує те, що йому приходить в голову. Звичайно це грубі квіти різнокольорові на зеленому гіллі, пташки... Дивно не те, що вони такі грубі, а те, що і композиція, і ритм, і зміст у їх зберігаються ті самі, що на прабабкиних вишитих лляних рушниках, хоч і малюється все “з голови”, а не за зразками, бо гарні зразки вже мало де зберіглися. Папірові рушники ці прикрашені вирізаним кружевом, а часом і прошвами вирізними. У хаті ці рушники вішають, як справжні, над дзеркалом, над іконами, над вікнами» [10, с. 354–355].

У ніжинському списку щоденника Є. Спаської «Дневник пребывания моего в Нежине с 30.XII.1923 – 5.I.24», опублікованому в «Ніжинській старовині», є уточнення щодо паперових рушників. Дослідниця зазначає, що майстри виготовляли їх саме в селах, а також, що виробили із с. Прохори (нині Борзнянського р-ну Чернігівської обл.) писали червоною фарбою на газетних листах [3, с. 22]. Місцеві майстри також дотримувалися орнаментальних рис колишніх декоративних рушників, як шитих, так і тканих.

Про паперовий хатній декор Є. Спаська згадує і в дослідженні «Кролевець – опорний пункт художнього ткацтва на Україні», де вона уточнює, що «божника-

ми» називають «кожного рушника, яким обвішують ікони. Бувають вони й вишиті, й ткані, ба навіть і паперові, розмальовані, вирізані» [7, с. 230].

Принагідно в щоденникових записах Є. Спаська пише про квіти, виготовлені з паперу та дерев'яної стружки, що їх також продавали на базарі, і які користувалися особливо підвищеним попитом. «Останніми роками розвелася у Ніжені торгівля папіровими квітами. Раніш її якось не було помітно, а тепер бачу я цілі ряди молодих торговок: це все дівчатка 13–15 років з Магерок, Овдівки з великими корзинами, з високими букетами на високих палках. Їхній товар має великий успіх і у селянок, і у міщанок. Перед святами (це ще й на Різдві я помітила), ніхто не йде з базару без різнокольорового букетику. Продають їх по 10–15 коп. за букетик з 7 квіточок. Квіти червоні, сині, жовті, зроблені з папіросного папіру, листячко з зеленого глянцевого. Одна чи дві торговки продають навіть з крашеної стружки квіти, зроблені ці більш натуралістично і подабаються більше інтелігенції: це – троянди, волошки, гвоздики. Папірові якісь фантастичні – інколи дуже оригінальні. Потім я бачила, що з стружки квітами прикрашено і плащаниці та ікони по церквах центральних, де парафіяне-міщане, по околицях сільських більше папірові яркі. Цього товару з'явилося так багато, і він так подобається селянам, та увійшов у їхній вжиток, що я постановила – як тільки буде вільна година, піду на “Кручу” до знайомих дівчаток, та й зроблю дослід про цю нову галузь сучасного мистецтва» [10, с. 354].

Важливо, що зразки паперових рушників, виготовлених саме в 1920-х роках, можемо спостерігати у виданні Володимира Гагенмейстера «Настінні паперові прикраси Кам'янецьчини». У цьому регіоні їх декорували кольоровими витинанками та нескладним прорізним орнаментом, розташованим іноді по всій площині виробу (ромби, трикутники, стрілочки) [2, табл. 1]. На Кам'янецьчині загальна схема орнаментики таких рушників також повторює традиційні композиції місцевих вишитих виробів.

Від початку 1930-х років в українських селах мода на мальовані рушники поступово згасає. Щоправда, їх виготовлення, як і виготовлення інших взірців селян-

ського малювання, дещо позвавилося одразу після Другої світової війни, але такої активності, як у 1920-х роках уже не спостерігалося ніколи [9, с. 254]. Надзвичайно важливо, що подібні оздоби із цигаркового паперу, створені в 1950-х роках (с. Родниківка Уманського р-ну Черкаської обл.), зберігаються в Музеї етнографії та художнього промислу (Львів)². У другій половині ХХ ст. орнаменти місцевих майстрів нагадують уже вишивку гладдю. У цей період малювання виконували за допомогою трафаретів. Натуралістичні зображення троянд, барвінку, айстр, незабудок, із пуп'янками та листям, із гронами винограду, пучками вишень та інших рослинних мотивів [6, с. 239, іл. 16], місцеві майстри часто доповнювали натуралістичними орнітоморфними зображеннями: гордовитого півня (подинці), гострокрилих ластівок (парами) тощо. На ці художні образи відчутно впливали вже не зразки старих полотняних виробів, а тогочасні ілюстрації в періодичній пресі, особливо в часописах. У другій половині ХХ ст. для створення ажурю по краю виробів та на місцях прошв майстри Черкащини пробивали круглими штемпельками орнаментальні смуги – розріджені горизонтальні ряди (для збереження міцності виробу) чи розміщені в шаховому порядку. Інший за формою ажур прорізували ножицями, зокрема, це мигдалевидні елементи посередині вирізаних по краю «пелюсток», що завершують рушник, на зразок мережива. У 1950-х роках з тонкого паперу («папириси» [8, с. 95]) продовжували виготовляти рушники в с. Петриківка, водночас тут побутовали паперові оздоби для вікон – «фіранки».

На жаль, сьогодні складно відтворити «вирізане кружево» та «прошви» [10, с. 355], що були на тих паперових рушниках, які на Ніжинському базарі привернули увагу Є. Спаської. Закуплені нею зразки не збереглися. Водночас опис дослідниці свідчить, що вироби мали подібність до місцевих полотняних рушників, а отже, враховуючи локальні мотиви, кольори й стилістику, можемо уявно створювати вже мальовані варіанти місцевих вишитих чи тканих оздоб, які мали по краю вирізаний декор. Гіпотетично їхній загальний вигляд мав би значну подібність зі згаданими паперовими музейними експонатами Черкащини [6, с. 239, іл. 16; 13,

с. 103, рис. 50] і з рушниками с. Петриківка [12, табл. 4]. Це продиктовано однако-вим матеріалом і традиційними схемами, характерними для українських майстрів різних регіонів.

Отже, у щоденникових записах Є. Спаської знаходимо важливі згадки про тогочасні паперові хатні оздоби. Вони постають цінним джерелом у дослідженні цього декору, що побутовув в українських селах, зокрема на Чернігівщині, у 1920-х роках.

Примітки

¹ Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» інв. № М 1400.

² Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів) інв. № 65329–65335.

Джерела та література

1. *Бабенко В. А.* Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края : Издание Губернского земства к XIII Археологическому съезду (С 75-ю фототипиями, рисунками и чертежами в тексте) / В. А. Бабенко. – Екатеринослав : Типогр. губернского земства, 1905. – 142 с. : ил.

2. *Гагенмейстер В.* Настінні паперові прикраси Кам'янецьчини / В. Гагенмейстер. – Кам'янець-Подільський : Видання Художньо-промислової профшколи, 1930. – 7 с., 15 кол. табл.

3. *Дорохіна Т., Луговик Т.* Ніжинські етнографічні замітки в щоденнику Є. Ю. Спаської / Тамара Дорохіна, Тетяна Луговик // Ніжинська старовина. – 2015. – Вип. 19 (22). – С. 14–23.

4. *Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Старобельский уезд. Очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова.* – Харьков : Изд. губ. стат. комитета, 1898. – Т. I. – 1012 с.

5. Каталог Екатеринославского областного музея имени А. Н. Поля: Археология и этнография. – Екатеринослав : Тип. Губернского Правления, 1910. – 426 с.

6. *Косицька З.* Витинанки / З. Косицька // Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. – Т. 4. Народне мистецтво та художні промисли ХХ ст. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2011. – С. 233–356, іл.

7. Народознавчі та мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ. – Київ : Вид-во ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2015. – 599 с.

8. *Смолій Ю.* Петриківське малювання: Народна й мистецтвознавча термінологія /

Юлія Смолій // Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології. Наук. зб. пам'яті М. Трохименка. – Київ : Редакція вісника «Ант», 2002. – Вип. VI. – Т. 1. – С. 89–100.

9. *Смолій Ю.* Українські мальовані рушники першої третини ХХ століття: проблема імітації в народному мистецтві / Юлія Смолій // МІСТ. Мистецтво. Історія. Сучасність. Теорія. – 2005. – № 2. – С. 248–255.

10. *Спаська Є.* Подорожі по Чернігівщині. Уривки з щоденників, рр. 1921–1926; головним чином про гончарство чернігівське / Євгенія Спаська // Українське гончарство : Національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне : Українське народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 337–373.

11. *Станкевич М. Є.* Українські витинанки / М. Є. Станкевич. – Київ : Наукова думка, 1986. – 120 с. : іл.

12. *Статива О.* Майстер декоративного розпису Надія Білокінь : [Альбом] / О. Статива. – Київ : Мистецтво, 1966. – 12 с., 29 кол. табл.

13. *Студенець Н.* Традиційний стінопис Поділля кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. / Наталя Студенець. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2010. – 224 с. : іл., 20 с. кол. іл.

14. Katalog działu etnograficznego. Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie 1894 r. – Lwow : Z drukarni i litografii Pillera i Spółki, 1894. – CLXIX st. + 440 st. + 258 s.

SUMMARY

The article considers the Yevheniya Spaska materials, particularly her diary records dealing with the house paper adornments (towels, flowers), which occurred in the 1920s in Chernihivshyna (namely, in Nizhyn and some adjacent villages). It also gives the examples of such ornaments' extension in other Ukrainian regions, e.g., Katerynoslavshchyna, Cherkashchyna, and Podillia. In particular, there are the mentions of folk mistress Nadiya Bilokin (Petrykivka village, Dnipropetrovsk Region) about her making specified decorative wares being for sale during the earliest XXth-century decades. There is also an elucidation of the Ye. Spaska assessment of this, then novel, kind of folk art: the art critic called painted towels crude, while comparing them with authentic woven/embroidered; at the same time, she specially noticed that they constantly retained motifs and compositions of ancient linen wares and were used in a similar way, for decorating icons. The article's authoress gives the examples of house paper adornments in Ukrainian villages in subsequent years, in the mid-XXth century, as well as analyses innovational manifestations in conventional motifs, ornaments, styles, and production techniques. There is also a comparative description of the patterns from different regions. A particular heed is paid to paper flowers (naturalistic roses, cornflowers, carnations along with the fabulous and original ones), which, according to the Ye. Spaska statements, were sold out of big baskets and were highly sought-after, especially on the eve of the Great Feasts – Easter Day and Christmas.

Keywords: paper flowers, paper towels, people's masters, house décor, folk art.